

HISTORICKÉ POZADIE VZNIKU BYZANTSKEJ FILOZOFIE¹

Historical Background of the Origin of Byzantine Philosophy

Ján Zozulák

DOI: 10.17846/CL.2016.9.1.110-118

Abstract: ZOZULAK, Ján. *Historical Background of the Origin of Byzantine Philosophy*. The Byzantine culture had a significant influence on the Slavonic cultural context since the arrival of Constantine and Methodius to Great Moravia. Due to the impact of the Enlightenment movement in the 18th century, the history of the Byzantine Empire ended up on the periphery of scientific concern. The very same is true for Byzantine philosophy, which hardly receives any attention from Slovak philosophical circles, despite the fact that, in the 9th century CE, territory of present Slovakia won its place on the philosophical map of Europe as a part of former Great Moravia thanks to Christianizing mission of brothers Constantine and Methodius from Thessaloniki. The recent research revealed the unsubstitutable place of Byzantine philosophy in the history of European philosophical thought. The significant improvement was brought by Byzantinology, bringing the historical research to a turning point. However, the positive change in approach to historical and cultural contributions of Byzantine nations is not yet integrated in western philosophical awareness.

Key words: *Constantine-Cyril, Methodius, Great Moravia, Roman Empire, Byzantine Empire, Byzantinology, Byzantine philosophy*

Abstrakt: ZOZULAK, Ján. *Historické pozadie vzniku byzantskej filozofie*. Od príchodu Konštantína-Cyrila a Metoda na Velkú Moravu byzantská kultúra výrazne ovplyvňovala slovenské prostredie. Vplyvom osvietenov 18. storočia sa však dejiny Byzancie ocitli na okraji vedeckého záujmu a na periférii vedeckého bádania zostala aj byzantská filozofia, ktorej sa v slovenských filozofických kruhoch nevenuje takmer žiadna pozornosť napriek tomu, že územie dnešného Slovenska sa ako súčasť územia Veľkej Moravy dostalo na filozofickú mapu Európy v 9. storočí vďaka christianizačnej misii solúnskych bratov Konštantína a Metoda. Výskum v posledných rokoch odhalil nezastupiteľné miesto byzantskej filozofie v dejinách európskeho filozofického myslenia. Významne tomu napomohla byzantológia, ktorá priviedla historický výskum k zásadnému obratu, hoci pozitívne prehodnotenie historického a kultúrneho prínosu národov Byzantskej ríše sa zatiaľ neintegrovalo do historického povedomia Západu.

Kľúčové slová: *Konštantín-Cyril, Metod, Veľká Morava, Rímska ríša, Byzantská ríša, byzantológia, byzantská filozofia*

Vplyv Byzancie na územie súčasného Slovenska je významný a podľa L. Bréhiera „Konštantínopol uskutočnil vo vzťahu k Slovanom rovnaké dielo, ako Rím vo vzťahu k nemeckým kmeňom.“² Napriek

¹ Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0039/14 *Témy byzantskej filozofie a ich reflexie na Slovensku*.

² BRÉHIER, Louis. Le développement des études d'histoire byzantine. In *Revue d'Auvergne*, 1901, č. 1, s. 33, 34.

tomu je tento vplyv vedecky málo prebádaný. Na periférii vedeckého bádania zostáva aj byzantská filozofia, ktorej sa v slovenských filozofických kruhoch nevenuje takmer žiadna pozornosť napriek tomu, že územie dnešného Slovenska sa ako súčasť územia Veľkej Moravy dostalo na filozofickú mapu Európy v 9. storočí vďaka christianizačnej misii, ktorú na tomto teritóriu vykonali solúnski bratia Konštantín-Cyriľ a Metod.³ Výskum byzantskej filozofie a jej vplyv a dopad na región strednej Európy od obdobia Veľkej Moravy až po súčasnosť považujeme za nanajvýš aktuálnu problematiku, pretože výraznou mierou môže prispieť k lepšiemu pochopeniu byzantskej kultúry, ktorá ovplyvňovala slovanské prostredie od príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu.

Byzantská ríša trvala jedenásť storočí a dlhé obdobie bola najsilnejším štátnym útvarom v celej Európe. Počas jej trvania sa striedali obdobia mocenského a kultúrneho rozmachu s obdobiami krízy a úpadku. Ako stredoveká veľmoc ovplyvňovala politické a kultúrno-spoločenské dianie a vo veľkej časti Stredomorja a priľahlých oblastiach dlho zabezpečovala hospodársku a spoločenskú stabilitu. Výskum v posledných desaťročiach potvrdil, že Byzantská ríša výrazne ovplyvnila európsku kultúru, avšak „proces prenikania a pôsobenia jednej kultúry na kultúru druhú je jav veľmi zložitý, pokiaľ ho nechápeme len ako určitý kontakt, dotyk, efemérne ovplyvnenie, ale vidíme v ňom jav dlhodobejšieho trvania a trvalejšieho zakomponovania určitých javov, prechádzajúcich z kultúry odovzdávajúcej do kultúry prijímajúcej“⁴.

Začiatok obdobia Byzantskej ríše

Bádatelia sa rozchádzajú pri zadefinovaní začiatku byzantského obdobia. Zodpovedanie tejto otázky nie je jednoduché, avšak pre pochopenie historického pozadia vzniku byzantskej filozofie považujeme za dôležité uviesť niekoľko dôležitých faktov, ktoré politicky rozdelili Európu. Ako uvidíme ďalej, podceňovanie mnohých historických skutočností spôsobilo prehliadanie filozofického myslenia v Byzantskej ríši a negatívny postoj Západu voči Byzancii, ktorý vyvrcholil v dobe európskeho osvietenstva 18. storočia. Západných historikov ovplyvnili *Dejiny úpadku a zániku Rímskej ríše*⁵ anglického osvietenského historika E. Gibbona (1737 – 1794), ktorý Byzanciu a jej vklad do dejín Európy hodnotil veľmi neobjektívne. Sto rokov po jeho smrti sa objavil iný britský historik skúmajúci byzantské dejiny a kultúru, S. Runciman (1903 – 2000), ktorý prehodnotil historické fakty a na základe stredovekých západných a byzantských kroník sprístupnil informácie z arabských, arménskych a sýrskych prameňov. Svojou vedeckou prácou ukázal, že je nevyhnutné znovu prehodnotiť minulosť a obrátiť pozornosť na hodnoty, ktoré ponúka byzantská civilizácia. Je preto veľmi dôležité prehodnotiť niektoré historické udalosti vo východnej časti Rímskej ríše, medzi ktorými dôležitú úlohu zohralo prenesenie hlavného mesta Rímskej ríše z Ríma do Nového Ríma – Konštantínopola, čo spôsobilo nevôľu rímskej aristokracie, ktorá už nebola v centre politického diania.

³ Pozri DUPKALA, Rudolf. Filozofovanie na Slovensku: reflexie a súvislosti (K problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku). In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 6, s. 552. Blížšie k ceste solúnskych bratov na Veľkú Moravu pozri IVANIČ, Peter – LUKÁČOVÁ, Martina. Svätý Metod na misijných a diplomatických cestách (Historicko-geografické súvislosti). In *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 4, s. 649–660. IVANIČ, Peter – LUKÁČOVÁ, Martina. Historicko-geografický kontext misií solúnskych bratov (Cesty sv. Konštantína-Cyriľa a Metoda do roku 867). In *Konštantínove listy*, roč. 7, 2014, s. 2–13. IVANIČ, Peter – LUKÁČOVÁ, Martina. Journeys of St. Methodius within the years 860 – 881. In *Istorija. Journal of History*, roč. 49, 2014, č. 1, s. 89–104.

⁴ AVENARIUS, Alexander. *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v 6. až 12. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava 1992, s. 11.

⁵ Pozri GIBBON, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. New York 1776. Pozri slovenský preklad: GIBBON, Edward. *Úpadok a zánik Rímskej ríše*. Premedia 2012.

Konštantín Veľký (305 – 337) v roku 324 na strategicky mimoriadne významnom mieste medzi Európou a Áziou na Bospore založil nové mesto a v roku 330 tam z Ríma preniesol svoje sídlo. Založením novej cisárskej rezidencie povýšil grécku osadu Byzantion (Βυζάντιον) na druhé hlavné mesto Rímskej ríše, ktoré dostalo pomenovanie Nový Rím alebo Konštantínopol⁶ (Κωνσταντινούπολις), teda Konštantínovo mesto. Historik Sokrates Scholastikós (380/385 – 450) uvádza, že pomenovanie Nový Rím bolo potvrdené zákonom⁷ a Konštantín začal budovať svoju ríšu s odlišnou perspektívou ako jeho predchodcovia. Prenesenie sídla na Bospor malo strategický význam, pretože Nový Rím sa postupne stal skutočným hlavným mestom Rímskej ríše, ktorá mala rozľahlé provincie vo východných oblastiach. Ako sa ukázalo neskôr, Rím bol považovaný za pohanské mesto, nevhodné pre budovanie kresťanskej ríše. Nové hlavné mesto bolo, naopak, považované za mesto Božieho kráľovstva na zemi. Týmto aktom cisára Konštantína sa vo východnej časti Rímskej ríše začalo nové obdobie, ktoré trvalo nasledujúcich jedenásť storočí až do roku 1453, keď osmanskí Turci dobyli Konštantínopol.⁸

Niektorí historici za začiatok Byzantskej ríše považujú rok 395, keď cisár Teodosios krátko pred smrťou rozdelil Rímsku ríšu medzi svojich synov Arkádia, ktorý mal sídlo vo východnej časti ríše v Konštantínopole, a Honoria, ktorý mal sídlo v západnej časti ríše v Ríme. Oficiálne došlo len k administratívne rozdeleniu, avšak východná a západná časť Rímskej ríše sa odvtedy začali vyvíjať odlišne, hoci mnohé spoločné prvky medzi oboma územiami sa zachovali ešte pomerne dlho. Teodosiove rozdelenie Rímskej ríše nebolo prvé, ale definitívne, pretože Rímsku ríšu rozdelil už cisár Dioklecian (284 – 305) na dve časti, ktoré spravovali dvaja augusti, jeden v Itálii a druhý v Grécku. Sám sídlil na východe v Nikomídi (dnešnom Izmite), hoci Rím oficiálne zostal hlavným mestom. Dioklecian sa uskutočnením vnútorných reforiem a nastolením nového systému vlády, zvaného tetrarchia, snažil prekonať krízu, v ktorej sa ocitla Rímska ríša v 3. storočí.⁹ Po Dioklecianovej abdikácii roku 305 sa toto usporiadanie zrútilo a nasledovali občianskej vojny, ktoré trvali do roku 324, keď Konštantín Veľký získal kontrolu nad celým územím Rímskej ríše. Po Konštantínovej smrti bola Rímska ríša rozdelená medzi jeho troch synov.

Byzantská ríša ako pokračovateľka Rímskej ríše

Jednou z najdôležitejších otázok, na ktoré bádatelia dávajú odlišné odpovede, je otázka, či Byzantská ríša je pokračovateľkou Rímskej ríše a do akej miery prevzala alebo odmietla základné charakteristiky pôvodnej ríše, ktorá sa rozprestierala na veľkom území od západu na východ. Ďalšou otázkou je, prečo sa západní historici s pohrdaním, ba dokonca s odporom vyjadrujú o Byzantskej ríši. Niekedy vzniká dojem, akoby Byzancia ani nepatrila do Európy a byzantské dejiny akoby vôbec nesúviseli s európskymi dejinami. Na druhej strane si môžeme všimnúť pohrdanie byzantských historikov západnou časťou Rímskej ríše, čo sa prejavilo v tom, že byzantská historiografia „*sotva zaznamenala zosadenie posledného západorímskeho cisára Romula Augusta v roku 476 náčelníkom germánskych žoldnierov Odoakarom*“¹⁰, ktorý sa po zosadení cisára Romula

⁶ Slovania toto mesto nazývali Carigrad. Dnes sa volá Istanbul a nachádza sa v Turecku.

⁷ ΣΩΚΡΑΤΗΣ: *Εκκλησιαστική Ιστορία*, I, 16: In *Patrologia Graeca* (PG). Paris 1859, 67. diel, s. 116C: „ιστην τε τη βασιλευουση Ρώμη αποδειξας, Κωνσταντινούπολιν μετονομάσας, χρηματιζειν δευτεραν Ρώμην νόμω εκύρωσεν.“

⁸ Pozri RUNCIMAN, Steven. *Zajetí velké církve. Dějiny Konstantinopolského patriarchátu od pádu Cařihradu do roku 1821*. Červený Kostelec 2010, s. 139.

⁹ Pozri BURY, B. J. *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 1)*. New York 1958.

¹⁰ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha 1990, s. 54.

Augusta považoval za Germána v rímskych službách a svoju vládu interpretoval ako správu Itálie menom cisára v Konštantínopole. Jeho nástupca ostrogótsky kráľ Teodorich Veľký sa tiež snažil získať uznanie cisára v Konštantínopole. Za zmienku stojí aj fakt, že keď sa Karol Veľký nechal korunovať rímskym biskupom Levom III., v Konštantínopole jeho korunováciu neuznali a Karolovi sa nepodarilo vytvoriť jednu spoločnú ríšu. „Zmierenie v otázke ‚dvoch cisárov‘ nakoniec priniesol rok 812, keď posolstvo byzantského cisára Michala I. výmenou za vrátenie územia na severe Itálie uznalo Karolov titul, avšak nie ako cisára Rimanov (imperator Romanorum), ktorý si nárokoval len pre seba a svojich nástupcov, ale len ako cisára Frankov (imperator Francorum).“¹¹ Sám Karol Veľký pre seba používal abstraktnejší titul cisár vládnuci Rímskemu impériu (imperator Imperium Romanum gubernans), ktorý nereprezentoval pripútanie jeho úradu k mestu Rím.¹²

Tieto udalosti naznačujú, že západná časť Rímskej ríše sa postupne stala bezvýznamnou provinciou, ktorú obsadzovali barbarské kmene. Je na mieste otázka, prečo k tomu došlo. Odpoveď je veľmi zložitá a udalosti tohto obdobia sa ukázali ako rozhodujúce pre vzťah medzi východnou a západnou časťou Európy, ako aj pre vývoj Európy ako celku. Po mnohých problémoch spôsobených nájazdmi barbarských národov a občianskymi vojnami, ktoré destabilizovali Rímsku ríšu, nastal hospodársky úpadok hlavne v jej západnej časti, preto sa pozornosť cisárov upriamovala na východné územia, ktoré boli pre ríšu perspektívnejšie. Zdá sa, že východné provincie, v ktorých pokračovala remeselná výroba a obchod, boli ekonomicky stabilnejšie ako západné, preto mohli lepšie čeliť kríze. Východná časť ríše bola navyše ľudnatejšia a dynamickejšia sa rozvíjala. So vzrastajúcim významom Konštantínopola Rím začal strácať význam administratívneho centra ríše a „po zániku západnej časti Rímskej ríše poklesla kultúrna úroveň Ríma hlboko pod štandard konkurenčného Konštantínopola“¹³. Zjednodušene povedané, „oddelenie Západu vnímal Východ ako amputáciu chorej a neživej časti organizmu, aby prežila tá životaschopná. Západ zahynul, aby Rímske impérium prežilo na Východe“¹⁴. Na druhej strane Východorímska ríša počas panovania cisára Justiniána I. v 6. storočí dosiahla najväčší územný rozsah.

Germáni a ďalšie národy boli vytláčané do západnej časti Rímskej ríše, ktorú postupne obsadzovali. V roku 488 bol už celý Západ obsadený barbarmi, a to malo rozhodujúci vplyv na odlišné sformovanie obidvoch častí ríše. Začali sa vytvárať dva prúdy: západný latinský a východný grécky. Prvý smeroval k tomu, čo bolo neskôr nazvané „katolicizmus“, zatiaľ čo druhý smeroval k „pravoslávii“, teda ortodoxii (ορθοδοξία), ktoré presne vyjadruje grécke chápanie kresťanstva. Od 6. storočia na Západe už nemôžeme hovoriť o helenizme, avšak na Východe sa helenizmus napriek svojmu nenáboženskému charakteru začlenil do života byzantského sveta a zo syntézy prvkov týchto dvoch svetov sa zrodila byzantská kultúra.¹⁵ To isté sa udialo aj s filozofiou. Ešte pred zatvorením pohanských škôl v Aténach sa filozofické myslenie snažilo otvoriť cesty, ktoré by ospravedlnili začlenenie tých prvkov do kresťanského sveta, ktoré zostali živé. Toto úsilie je zreteľné hlavne v 5. a 6. storočí. Okrem toho si kresťanstvo mohlo slobodne osvojiť všetky pozitívne prvky zanikajúceho pohanstva, ale tieto prvky sa najprv museli vyhľadať, preštudovať a oslobodiť od nekresťanských zvyškov. Všetko toto sa podieľalo na vytváraní nového humanizmu, ktorý je možné sledovať po 6. storočí.

Pravoslávie (ortodoxia) sa vo východnej časti Rímskej ríše stabilizovalo a postupne preniklo do všetkých sfér spoločenského života. Neskôr, keď sa začali objavovať herézy, vznikali rozdiely vo vieroučných otázkach, čo malo veľký vplyv na vzájomné odcudzovanie sa Východu a Západu nielen pokiaľ ide o mentalitu, ale aj v kresťanskej viere. Z toho dôvodu je pochopiteľné, že

¹¹ MILKO, Pavel. *Úvod do byzantskej filozofie*. Červený Kostelec 2009, s. 22.

¹² Pozri VAŇÁČ, Martin. Církev a dědictví Karla Velikého (9. století). In *Getsemany*, 2007, č. 1, s. 13, 14.

¹³ DVORNÍK, František. *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*. Praha 1999, s. 276.

¹⁴ MILKO, *Úvod do byzantskej filozofie*, s. 20.

¹⁵ Pozri TATAKHΣ, Βασίλειος. *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*. Αθήνα 1977, s. 23.

obyvatelia východnej časti Rímskej ríše odmietali nové prvky vo vierouke, ktoré postupne vznikali v jej západnej časti a stále viac sa utvrdzovali v presvedčení, že oni sú dedičmi a pokračovateľmi gréckej a rímskej kultúry, ktorej kontinuita na Východe nebola narušená, preto bola Byzantská ríša vnímaná ako „*Rímska ríša s kontinuitou zriadenia, vzdelania a kultúry*“¹⁶.

Vedeké skúmanie byzantologických otázok

V posledných dvoch storočiach sa pozornosť bádateľov častejšie sústreďovala na obdobie Byzantskej ríše, hlavne na štúdium politických dejín, umenia, architektúry a literatúry. Výrazne tomu prispela byzantológia, ktorá vznikla koncom 19. storočia ako samostatná historická disciplína zameraná na štúdium byzantských dejín, jazyka a umenia. Byzantológiu založil K. Krumbacher (1856 – 1909), profesor gréckeho jazyka na univerzite v Mníchove, ktorý vynikajúco poznal byzantskú kultúru a patrila k odborníkom na byzantský grécky jazyk, literatúru a históriu. Bol jedným z hlavných propagátorov byzantských štúdií ako samostatnej akademickej disciplíny na moderných univerzitách. Postupne sa byzantológia konštituovala ako odbor filologicko-historických vied a na univerzitách sa vedecký výskum v tejto oblasti začal realizovať na katedrách dejín alebo na katedrách klasickej filológie, preto je úzko previazaný najmä so skúmaním antických vplyvov na neskoršie obdobie a s klasickou filológiou.

V roku 1891 Krumbacher publikoval monumentálne dielo *Dejiny byzantskej literatúry od Justiniána až do pádu Východorímskej ríše*, v ktorom vyjadril nesprávne presvedčenie, že Byzancia bola filozoficky neplodná,¹⁷ hoci pripustil, že byzantskí teológovia zachovali rukopisnú tradíciu antických gréckych filozofických textov. To svedčí o tom, že pravdepodobne poznal a použil veľmi malé množstvo latinských prekladov byzantských filozofických textov, ktoré boli v západnej Európe publikované v desiatkach vydanií od renesancie až do konca 19. storočia.

Po vydaní Krumbacherovej knihy niektorí Európania začali objavovať, že napriek celému „stredovekému tmárstvu“ grécka ríša kresťanského Východu, ako sarkasticky a posmešne západní autori nazývali Byzanciu, ukrýva nejaké texty, ktoré by pre filozofiu mohli byť zaujímavé. Z tohto pohľadu koniec 19. storočia je možné považovať za dôležitý medzník objektívnejšieho skúmania byzantského myslenia, pretože dovtedy „*západoeurópska historiografia celé stáročia umiestňovala koniec antickej gréckej filozofie do roku 529 po Kr., teda do roku, v ktorom nariadením cisára Justiniána bola aj formálne zatvorená posledná novoplatónska škola v Aténach. Storočia, ktoré nasledovali po tomto zatvorení – celé obdobie gréckeho kultúrneho života v rámci Východnej rímskej ríše – západná historiografia považovala za filozoficky mŕtve a pokračovanie filozofického vývoja opäť našla v zrode scholastiky, ktorej uznávala výlučné historické pokračovanie antickej gréckej filozofie.*“¹⁸

V roku 1892 Krumbacher založil časopis *Byzantinische Zeitschrift* a v roku 1898 *Byzantinisches Archiv*. V roku 1895 L. Stein publikoval článok *Kontinuita gréckej filozofie v intelektuálnom svete Byzancie*,¹⁹ v ktorom ústrednou myšlienkou je presvedčenie autora, že pokračovanie antickej gréckej filozofie, hoci sa v Európe uskutočnilo cez renesanciu, predsa len dlží aj Byzantíncom za záchranu a zachovanie filozofického dedičstva Grékov, hlavne prostredníctvom komentárov a poznámok ku klasickým textom. Táto myšlienka dominovala v období rozkvetu byzantských štúdií počas nasledujúcich desaťročí a dovedla k objaveniu a štúdiu menej tvorivých byzantských

¹⁶ MILKO, *Úvod do byzantské filozofie*, s. 21.

¹⁷ Pozri KRUMBACHER, Karl. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527 – 1453)*. München, 1891, 1897², s. 428.

¹⁸ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, Χρήστος. *Σχεδιασµα Εισαγωγής στη Φιλοσοφία*. Αθήνα 2013⁷, s. 288.

¹⁹ STEIN, Ludwig. Die Kontinuität der griechischen Philosophie in der Gedankenwelt der Byzantiner. In *Archiv für Geschichte der Philosophie*, roč. 9, 1896, s. 225-246.

autorov: Michala Psella, Jána Itala, Michala Efezského, Teodora Metochítisa a ďalších, ktorí komentovali grécke antické texty.²⁰

Záujem bádateľov sa zároveň sústredil na hľadanie platónskych, aristotelovských a novoplatónskych vplyvov na myslenie byzantských autorov. Uprostred tohto skúmania sa v roku 1949 objavila monografia V. Tatakisa s názvom *Byzantská filozofia*²¹, ktorá je považovaná za významný „medzník pri štúdiu byzantskej filozofie a prvé systematické dielo v tejto oblasti“²². Pre štúdium byzantskej filozofie je to veľmi dôležitá práca, pretože západným autorom poskytla príležitosť uvedomiť si prínos Byzancie vo filozofii. Tatakis v nej prvýkrát synteticky predstavil byzantskú filozofiu a systematicky analyzoval kontinuálne pokračovanie gréckej filozofie v období trvania Byzantskej ríše. Zároveň prvýkrát predložil alternatívu, že „byzantská filozofia je kresťanskou formou gréckeho myslenia, gréckeho slova a gréckej duše“²³. Do dejín filozofie boli prvýkrát zaradené mená byzantských mysliteľov: Leóntios Byzantský, Maxim Vyznávač, Ján Damaský a isychasti 14. storočia. Táto dodnes neprekonaná komplexná monografia poskytuje nielen správne pochopenie odlišného charakteru byzantskej filozofie, ale predstavuje ju ako samostatnú vedeckú disciplínu.²⁴

V nasledujúcich rokoch bolo publikovaných niekoľko monografií a vedeckých článkov, ktoré dopĺňali a rozvíjali systematický výklad V. Tatakisa. V roku 1969 sa objavila kniha K. Oehlera *Antická filozofia a byzantský stredovek*²⁵, ktorá sa stala ďalším dôležitým medzníkom pre výskum byzantskej filozofie. Hlavne v prvej štúdiu tejto knihy s názvom *Kontinuita gréckej filozofie až do pádu Byzantskej ríše*²⁶ Oehler hovorí o organickom neprerušenom pokračovaní a o druhej fáze (po klasickom a helenistickom období) antickej gréckej filozofie, ktorá trvala až do 15. storočia. Jeho prínos spočíva predovšetkým v tom, že presunul záujem bádateľov z hľadania platónskych, aristotelovských a novoplatónskych vplyvov na myslenie byzantských autorov do nových konštruktívnych syntéz a odpovedí na ontologické otázky, ktoré poskytli byzantskí myslitelia.

Výskum byzantológie a byzantskej filozofie v slovanskom prostredí

V stredoeurópskom priestore je možné sledovať tradičný záujem o otázky súvisiace s byzantskou problematikou, avšak tento záujem nikdy nemal charakter širšej a hlbšej analýzy, zvlášť vo vzťahu k aplikácii záverov pre rozvoj súčasných, hlavne humanistických disciplín. Vedecké bádanie sa v súčasnosti orientuje na obsírny popis byzantského dedičstva a je založené na písomných prameňoch. V bývalom Československu mal výskum byzantského kultúrneho dedičstva dlhú tradíciu od roku 1928, keď v Prahe začal fungovať Slovanský ústav²⁷, v rámci ktorého sa skúmali aj byzantologické otázky. V tomto období sa viacerí bádatelia plne alebo čiastočne venovali byzantskej problematike. Výraznejšou svetovou osobnosťou bol František Dvorník (1893 – 1975), ktorý dosiahol komplexnejší prístup k byzantologickým štúdiám a svojím bádáním ovplyvnil aj súčasný kultúrny

²⁰ Pozri ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, Χρήστος, s. 288.

²¹ TATAKIS, Basile. *La philosophie byzantine (Histoire de la Philosophie, par E. Bréhier, deuxième fascicule supplémentaire)*. Paris 1949.

²² ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Λίνος. Η σπουδή της βυζαντινής φιλοσοφίας – κριτική επισκόπηση 1949 – 1971. In *Επετηρίδα «Φιλοσοφία» της Ακαδημίας Αθηνών*, roč. 1, 1971, s. 390.

²³ TATAKIS, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, s. 22.

²⁴ Pozri WOŁOSZYN-JAWORSKA, Magdalena. Pionierska Philosophie Byzantine Bazylego Tatakisa w edycji polskiej. In *Peitho/examina antiqua*, roč. 5, 2014, s. 358.

²⁵ Pozri OEHLER, Klaus. *Antike Philosophie und byzantinisches Mittelalter*. München 1969.

²⁶ Pozri OEHLER, Klaus. Die Kontinuität in der Philosophie der Griechen bis zum Untergang des Byzantinischen Reiches. In *Antike Philosophie und byzantinisches Mittelalter*. München 1969, s. 15-37.

²⁷ Ústav dodnes vydáva medzinárodne uznávaný časopis *Byzantinoslavica*.

a sociálny pohľad na našom území. Medzi významné práce tohto českého byzantológa patria hlavne knihy *Ranná kresťanská a byzantská politická filozofia*²⁸, *Byzantské misie u Slovanov*²⁹, *Zrod strednej a východnej Európy. Medzi Byzanciou a Rímom*³⁰.

K významnejším českým byzantológom je možné zaradiť Růženu Dostálovú, Vladimíra Fialu, Lubomíru Havlíkovú, Vieru Hrochovú, Milana Loosa, Oldřicha Tůmu, Vladimíra Vavřínka a Bohumilu Zástěrovú. Na Slovensku sa o byzantsko-avarskú a byzantsko-slovanskú problematiku zaujímal Alexander Avenarius a jeho žiaci v súčasnosti rozvíjajú byzantologické štúdiá aj prostredníctvom vedeckého časopisu *Byzantinoslovaca* pod vedením Martina Hurbaniča. Uvedení byzantológovia skúmali hlavne historické a filologické otázky, avšak byzantskej filozofii sa nevenovali. Okrajovo sa o nej zmieňuje len R. Dostálová v knihe *Byzantská vzdelanosť*³¹.

Pre výskum byzantskej filozofie v českom prostredí za prelomovú považujeme monografiu P. Milka *Úvod do byzantské filozofie*³², ktorá je prvým zväzkom zamýšľanej trilógie venovanej byzantskej filozofii. Podľa slov autora tejto ojedinelej publikácie by mali nasledovať ešte dva zväzky: dejiny byzantskej filozofie a témy byzantskej filozofie.³³ Pre Českú republiku táto kniha znamenala začiatok vedeckého bádania byzantskej filozofie a sprístupnila vedeckej komunite nové pohľady na myslenie v Byzantskej ríši. V českom jazyku boli publikované aj dve štúdie E. Neupauera v jednej knihe s názvom *Filosofie v Byzanci: Dvě metodologické studie*³⁴, ktoré sa venujú problematike prístupu k otázke autonómie byzantskej filozofie. Informácie o byzantskej filozofii poskytujú knihy A. Armstronga³⁵, E. von Ivánku³⁶ a A. de Liberu³⁷, preložené do českého jazyka.

V ruskom prostredí v redakcii Z. W. Udalcovej bolo v troch dieloch publikované obširne spracovanie byzantskej kultúry,³⁸ v ktorom nechýbalo ani predstavenie filozofie a vedy. V prvom a druhom diele autorom kapitol o byzantskej filozofii s názvom *Vývoj filozofického myslenia (4. – 12. storočie)*³⁹ a *Filozofia v 8. – 12. storočí*⁴⁰ je S. Averincev. Tieto práce majú len informatívny charakter a často vynechávajú dôležité postavy a podstatné témy, konštatuje P. Milko s odvolaním sa na A. I. Sidorova.⁴¹ Autorom kapitoly v treťom diele s názvom *Zvláštnosti filozofického myslenia v Byzancii v 14. – 15. storočí*⁴² je A. Medvedev. Neskôr bola v ruskom jazyku publikovaná kniha M. Lurjeho *Dejiny byzantskej filozofie*⁴³, ktorá vyvolala búrlivú reakciu, a kniha *Byzantská filozofia: genéza*

²⁸ DVORNIK, František. *Early Christian and Byzantine political philosophy, origins and background, 1. a 2. diel*. Washington 1966.

²⁹ DVORNIK, František. *Byzantine missions among the Slavs*. New Brunswick 1970. V českom preklade DVORNÍK, František. *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970.

³⁰ DVORNÍK, František. *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem*. Praha 1999.

³¹ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdelanosť*. Praha 1990.

³² MILKO, Pavel. *Úvod do byzantské filozofie*. Červený Kostelec 2009.

³³ Pozri MILKO, *Úvod do byzantské filozofie*, s. 15.

³⁴ NEUPAUER, Eduard. *Filosofie v Byzanci: Dvě metodologické studie*. Plzeň 2011.

³⁵ ARMSTRONG, H. A., ed. *Filosofie pozdní antiky: od staré Akademie po Jana Eriugenu*. Praha 2002.

³⁶ VON IVÁNKA, Andre. *Plato christianus*. Praha 2003.

³⁷ DE LIBERA, Alain. *Středověká filozofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filozofie*. Praha 2001.

³⁸ УДАЛЬЦОВА, Зинаида. *Культура Византии*. Москва 1984, 1989, 1991.

³⁹ АВЕРИНЦЕВ, Сергей. Эволюция философской мысли. In *Культура Византии. IV – первая половина VII в.* Москва 1984, s. 42-77.

⁴⁰ АВЕРИНЦЕВ, Сергей. Философия VIII – XII вв. In *Культура Византии – вторая половина VII – XII в.* Москва 1989, s. 36-58.

⁴¹ Pozri MILKO, *Úvod do byzantské filozofie*, s. 12.

⁴² МЕДВЕДЕВ, Александр. Особенности философской мысли в Византии XIV – XV вв. In *Культура Византии. XIII – первая половина XV в.* Москва 1991, s. 224-254.

⁴³ ЛУРЬЕ, Михаил. *История Византийской философии*. Санкт-Петербург 2006.

a zvláštnosti vývoja⁴⁴. V bulharskom jazyku sa byzantskej filozofii venuje monografia G. Kaprieva *Byzantská filozofia*⁴⁵.

V rámci stredovekých dejín vníma byzantskú filozofiu poľský autor Z. Kuksewicz, ktorý v knihe *Náčrt stredovekej filozofie. Filozofia byzantská, zakaukaských krajín, slovanská, arabská a židovská*⁴⁶ najviac priestoru venoval byzantskej filozofii, avšak opisuje hlavne politické, kultúrne, hospodárske a spoločenské udalosti. Napriek tomu, že autor prezentoval filozofickú problematiku dosť schematicky, bol v dobe napísania knihy „novátorským zámer zobrať do úvahy aj byzantskú filozofiu v rámci stredovekej filozofie“⁴⁷. Francúzsky vedec A. de Libera byzantskú filozofiu tiež chápe v rámci stredovekých dejín a hovorí: „*Dejiny stredovekej filozofie sa obvykle píšú z hľadiska západného kresťanstva. Tento prístup má svoje dôsledky. Stanovuje predmet skúmania a príslušné problémy a oblasti, triedi, rozdeľuje, preškrťáva a člení podľa svojich perspektív, záujmov a tradícií, vrhá to či ono do zabudnutia.*“⁴⁸

Záver

Hoci sa dejiny Byzancie, a prirodzene aj dejiny byzantskej filozofie, vplyvom osvietenecov 18. storočia ocitli na okraji vedeckého bádania, výskum v posledných rokoch odhalil nezastupiteľné miesto byzantskej filozofie v dejinách európskeho filozofického myslenia. Byzantológia priviedla historický výskum k zásadnému obratu, ale pozitívne prehodnotenie historického a kultúrneho prínosu národov Byzantskej ríše sa napriek tomu zatiaľ neintegrovalo do historického povedomia Západu.⁴⁹

Množstvo publikovaných vedeckých monografií a článkov svedčí o rastúcom záujme o byzantskú filozofiu v posledných desaťročiach. Komplexnejší vedecký výskum bol podporený kritickým vydaním textov z byzantského obdobia. Okrem kritického vydávania byzantských filozofických textov vznikajú vedecké pracoviská so zameraním na výskum byzantskej filozofie. V minulosti sa vydávali predovšetkým historické a filologické texty, ktoré sa len okrajovo venovali byzantskej filozofii, ale existuje ešte veľa nepublikovaných filozofických textov z byzantského obdobia, ktoré čakajú na kritické vydanie, aby mohli byť preštudované a zaradené do korpusu byzantskej filozofie. Odborníkov čaká veľa práce na ich zozbieraní, vydaní a analyzovaní. Podobne je to aj s textami byzantského obdobia v oblasti medicíny, matematiky, astronómie, teórie hudby a ďalších vied. Stav výskumu sa priebežne prehodnocuje na medzinárodnej úrovni a nové poznatky sa prezentujú na celosvetových kongresoch a medzinárodných vedeckých konferenciách.

Vedecký výskum byzantskej filozofie na medzinárodnej úrovni je dostatočným impulzom na to, aby sme nielen kriticky posudzovali absenciu vedeckého skúmania tejto problematiky na Slovensku, ale aby sme iniciovali seriózný záujem o štúdium byzantskej filozofie, ktorá si zaslúži pozornosť aj v slovenských vedeckých kruhoch.

⁴⁴ РЕВКО-ЛИНАРДАТО, П. С. *Византийская философия: генезис и особенности развития*. Таганрог 2012.

⁴⁵ КАПРИЕВ, Георги. *Византийска философия*. София 2011². Ten istý autor publikoval knihu aj v nemeckom jazyku: KAPRIEV, Georgi. *Philosophie in Byzanz*. Würzburg 2005.

⁴⁶ POZRI KUKSEWICZ, Zdzisław. *Zarys filozofii średniowiecznej. Filozofia bizantyjska, krajów zakaukaskich, słowiańska, arabska i żydowska*. Warszawa 1982.

⁴⁷ WESOLY, Marian. Posłowie. In TATAKIS, Basil. *Filozofia bizantyńska*. Kraków 2012, s. 266.

⁴⁸ DE LIBERA, *Středověká filosofie*, s. 13.

⁴⁹ POZRI OEHLER, Klaus. Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. In *Μεσαιωνική φιλοσοφία. Σύγχρονη έρευνα και Προβληματισμοί*. Αθήνα 2000, s. 46.

SUMMARY: HISTORICAL BACKGROUND OF THE ORIGIN OF BYZANTINE PHILOSOPHY Studying the historical background of the origin of Byzantine philosophy requires a deeper analysis of historical facts which were misinterpreted by English Enlightenment historian Edward Gibbon. Other British historian, Steven Runciman, looked over the historical facts again and his scientific work showed the necessity to re-evaluate the history and to focus on the values offered by the Byzantine civilization. Discussed issues include the defining of the origin of the Byzantine era – transferring of the capital of the Roman Empire from Rome to New Rome, Constantinople – and the question whether the Byzantine Empire is a successor to the Roman Empire and to what extent the crucial characteristics of former empire, extending on a great territory from west to east, were adopted or abandoned. After a number of problems caused by barbarian invasions and civil wars, the western part of the Roman Empire gradually turned into an insignificant province occupied by barbarian tribes. The eastern part of the Roman Empire began to develop and with the increase in importance of Constantinople, Rome began to lose its function of administrative centre of the empire. Two branches of thought started to develop: western Latin and eastern Greek.

Over the last two centuries, the researchers focused mainly on the period of Eastern Roman Empire – the Byzantine Empire. Byzantinology significantly contributed to these studies. It originated in the nineteenth century as an independent historical discipline aimed at study of Byzantine history, language and art. Step by step, Byzantinology was forming as a discipline of philological and historical sciences, tied to classic philology and to research of antique influence on later period. The end of the nineteenth century can be considered an important milestone due to more objective approach to research of Byzantine thought, for until then, the Eastern European historiography viewed the period of the Byzantine Empire as philosophically uninteresting. The researches came to conclusion that the continuity of antique Greek philosophy owes credit to Byzantines for preserving the Greek philosophical heritage, mainly through commentaries and notes to classic texts. This idea was prevalent during the heyday of Byzantinology in the following decades and lead to discovery and study of several Byzantine authors commenting Greek antique texts. At the same time, the researchers focused on searching for Platonic, Aristotelian and Neoplatonic influences on Byzantine authors. Monograph titled *Byzantine Philosophy* by Basil Tatakis was published in 1949, in the middle of this research. It is considered a significant milestone of research of Byzantine philosophy and the very first systematic publication in this field. It is an important study for research of Byzantine philosophy, as it offered to western authors the possibility to acknowledge the Byzantine contribution to philosophy. Tatakis introduced the Byzantine philosophy synthetically for the first time and he systematically analyzed the continuity of Greek philosophy during the period of the Byzantine Empire. He was also first to suggest the then alternative opinion that Byzantine philosophy is a Christian form of Greek thought, word and soul. This unsurpassed comprehensive monograph provides not only a proper understanding of the different nature of Byzantine philosophy, but it presents it as an independent scientific discipline.

prof. ThDr. Ján Zozulák, PhD.
 Constantine the Philosopher University in Nitra
 Faculty of Arts
 Department of Philosophy
 Hodžova 1
 949 74 Nitra
 Slovakia
 jzozulak@ukf.sk